

संस्थामाता सुशिलादेवी साळुंखे महिला शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयात भूगोल
आशयज्ञान चाचणीची परिणामकारता तपासणे

डॉ. पाटील बाबुराव मल्हारी

प्रभारी प्राचार्य

ससंस्थामाता सुशिलादेवी साळुंखे महिला शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय
तासगाव जि. सांगली

प्रस्तावना :

शिवाजी विद्यापीठाने बी. एड. प्रशिक्षणार्थींना प्रवेश मिळाल्यानंतर सत्र दोन मध्ये आशयज्ञान चाचणी घ्यावयाची आहे. याचाचणी व्दारे प्रशिक्षणार्थींनींच्या निवडलेल्या अध्यापन पध्दतीचे आशयज्ञान कितपत आहे याची माहिती मिळण्यासाठी सदर चाचणीचा उपयोग होतोच उलट शिक्षकांना अध्यापनाचे नियोजन करण्यास सदर चाचणी उपयुक्त ठरते. विषयज्ञानाचे निदान करून, विषयज्ञान समृद्धिच्या उपचारात्मक कार्यक्रमाची आखणी करता येते. प्रशिक्षणार्थींच्या अध्ययन क्षमता, संप्रेषण कौशल्य, सादरीकरण कौशल्य यांचे निदान करून त्यामधील समस्या निराकरण करणारे उपचारात्मक कार्यक्रम राबविता येतो. जीवन कौशल्ये, अध्यापक व्यवसायाचे ज्ञान व कौशल्ये यांवर आधारित अध्यापक शिक्षण देऊन प्रशिक्षणार्थींची गुणवत्ता वाढविता येते.

महाविद्यालयात प्रवेश घेतलेल्या प्रशिक्षणार्थींना दुसरी अध्यापन पध्दती निवडताना भूगोल विषय हा पदवीला असेलच असे नाही. त्यामुळे भूगोल विषयाचे ज्ञान कितपत आहे याबाबतची माहिती अचूक मिळविण्यासाठी सदर चाचणी उपयुक्त ठरते. यामध्ये भूगोल विषयाचा कोणता घटक अध्ययनच्या बाबतीत मागासलेला आहे याची माहिती उपलब्ध होते. या माहितीच्या आधारे अध्यापनाची कार्यनिती ठरवण्यास मदत होते. या कार्यनितीच्या अंमलबजावणीनंतर भूगोल विषयातील अभिरुची, दृष्टिकोन, आकलन, उपयुक्तता, कौशल्य या उद्दिष्टकोनाचा विकास झाल्याचे निदर्शनास येते. विशेषतः प्रात्यक्षिक कार्यात जास्त आवड निर्माण झाल्याचे दिसून येते.

भविष्यात माध्यमिक व उच्च माध्यमिक स्तरावर सक्षम भूगोलाचा शिक्षक होण्यासाठी प्रशिक्षणार्थींनींचे भूगोलाच्या संज्ञा, संबोध, संकल्पना, तत्त्वे, नियम, सूत्रे, कारणे, परिणाम, कार्यकारणभाव, फरक, नकाशावाचन व भरणे, सांकेतिक चिन्हे, इत्यादी भूगोल विषयाच्या ज्ञानाबाबत समृद्ध माहिती साठी अशा अनेक उपक्रमांची गरज आहे. यापैकी हा एक प्रयत्न केलेला आहे.

संशोधनाची उद्दिष्टे :

१. भूगोलाची आशयज्ञान चाचणी तयार करणे.
२. प्रशिक्षणार्थीच्या विषयज्ञानाचे निदान करून, विषयज्ञान समृद्धिच्या उपचारात्मक कार्यक्रमाची आखणी करणे.
३. प्रशिक्षणार्थीच्या अध्ययन अध्यापन क्षमता, संप्रेषण कौशल्य, सादरीकरण कौशल्य यांचे निदान करून त्यामधील समस्या निराकरण करणारे उपचारात्मक कार्यक्रम राबविणे.
४. जीवन कौशल्ये, अध्यापक व्यवसायाचे ज्ञान व कौशल्ये यांवर आधारित अध्यापक शिक्षण देऊन प्रशिक्षणार्थीची गुणवत्ता वाढविणे.
५. उचरात्मक नियोजन व अंमलबजावणीचे मूल्यमापन करण्यासाठी उत्तर चाचणी घेणे.

संशोधनाची परिकल्पना :

बी.एड. प्रशिक्षणार्थींना आशयज्ञान चाचणीद्वारे उचरात्मक कार्यक्रम घेतल्यामुळे उचरात्मक चाचणीमधून आशयज्ञानात प्रगतीत फरक दिसून येतो.

शून्य परिकल्पना :

बी.एड. प्रशिक्षणार्थींना आशयज्ञान चाचणीद्वारे उचरात्मक कार्यक्रम घेतल्यामुळे उचरात्मक चाचणीमधून आशयज्ञानाच्या प्रगतीत कोणताच फरक दिसून येत नाही.

संशोधन कार्यपध्दती :

प्रस्तूत संशोधनासाठी प्रायोगिक पध्दतीचा वापर करण्यात आला.

१. अभिकल्प :

प्रस्तूत संशोधनासाठी एकल गट अभिकल्प निवडण्यात आला.

२. नमुना निवड :

प्रस्तूत संशोधनासाठी संशोधनासाठी हेतूपूर्वक संस्थामाता सुशिलादेवी साळुंखे महिला शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय, तासगाव येथील भूगोल अध्यापन पध्दती निवडलेल्या सर्व प्रशिक्षणार्थींनीची निवड करण्यात आली.

३. साधने :**१. पूर्वचाचणी****२. उत्तर चाचणी****संशोधनाची कार्यपध्दती :**

संशोधकाने बी.एड. प्रथम वर्षाच्या प्रवेशित प्रशिक्षणार्थींनींच्यासाठी त्यांच्या पूर्वज्ञानावर आधारित पूर्वचाचणी 50 गुणांची तयार करण्यात आली. सदर पूर्वचाचणी करताना इयत्ता 5 वी ते इयत्ता 10 पर्यंतच्या भूगोल पाठ्यपुस्तकाच्या आधारे करण्यात आली. पूर्वचाचणी करताना भूगोल विषयाच्या सर्व

घटकांचा विचार करण्यात आला. यामध्ये खगोलशास्त्र, प्राकृतिक, हवामानशास्त्र, राजकीय, प्रात्यक्षिक, प्रादेशिक, नैसर्गिक प्रदेश, इत्यादी घटकावर वस्तूनिष्ठ प्रश्न विचारण्यात आलेत.

प्रत्येक प्रशिक्षणार्थीनीना स्वतंत्र बाकावर बसवून एकाच वेळी पूर्वचाचणी घेण्यात आली. पूर्वचाचणीचे मूल्यमापन केल्यानंतर असे निदर्शनास आले की, पूर्वचाचणीच्या मूल्यमापनावरून प्रशिक्षणार्थीनींचे भूगोल विषयाचे आशयज्ञान अतिशय कमी स्तरावरील होते. यामुळे भूगोल अध्यापन पध्दती निवडलेल्या प्रशिक्षणार्थीनीना मार्गदर्शनाची गरज आहे असे निदर्शनास आले.

भूगोल विषयाचे मार्गदर्शन :

भूगोल विषयाचे मार्गदर्शन करण्याचे निश्चित झाल्यानंतर महाविद्यालयाच्या वेळापत्रका ऐवजी सकाळी 10.00 ते 11.00 पर्यंत भूगोल विषयाच्या मूळ संकल्पना स्पष्ट केल्या, तसेच अनेक खगोलशास्त्र, आकृती, नकाशावाचन, नकाशाचे प्रकार, प्राकृतिक रचना, हवामान संबंधित, मानवी जीवन, भूगोल विषयातील सांकेतिक चिन्हे, हवामान नकाशावाचनातील सांकेतिक चिन्हे, भौगालिक कार्यकारणभाव, शैक्षणिक साधनांचा उपयोग, इत्यादी संबंधित मार्गदर्शन करण्यात आले. घरी जाते वेळेस विविध विषयावर स्वाध्याय देण्यात आलेत दुसऱ्या दिवशी तपासण्यात आले. या मार्गदर्शनामुळे प्रशिक्षणार्थीनींच्यात भूगोल विषया बद्दल अभिरूची निर्माण करण्याचा प्रयत्न यशस्वी करण्यात आला.

उत्तर चाचणी :

एक महिन्याच्या मार्गदर्शना नंतर उत्तर चाचणी घेण्यात आली. उत्तर चाचणीसाठी प्रश्नपत्रिका ही पूर्व चाचणीचे प्रश्न क्रमांक बदलून पुन्हा तयार करण्यात आली. सदर परीक्षा पूर्व सूचना देऊन दुसऱ्या दिवशी घेण्यात आली. उत्तर चाचणी परीक्षेच्या वातावरणात घेण्यात आली. उत्तर चाचणीचे मूल्यमापन केल्या नंतर असे लक्षात आले की पूर्व चाचणी परीक्षा पेक्षा उत्तर चाचणीच्या गुणात आमूलाग्र बदल झाल्याचे दिसून आले.

सारणी क्रमांक : ०१

चाचणी	प्रशिक्षणार्थीनीची संख्या	सरासरी	सरासरीतील फरक	स्वाधीनता मात्रा	टी मूल्य
पूर्वचाचणी	२०	१३.८८	२.२६	४८	७.७३
उत्तर चाचणी	२०	३०. ४०	१.७३		

वरील सारण क्रमांक ०१ वरून असे निदर्शनास येते, प्राप्त टी मूल्य ७.७३ हे ४८ स्वाधीनता मात्रेवर ०.०१ आणि ०.०५ या स्तरावर सार्थक आहे. कारण प्राप्त टी मूल्य हे प्रमाणित

टी मूल्यापेक्षा जास्त आहे. दोन्ही चाचणीत प्रशिक्षणार्थींच्या उत्तर चाचणीत फरक आढळून आला आहे. प्राप्त टी ची किंमत सार्थक असल्यामुळे बी.एड. प्रशिक्षणार्थींना आशयज्ञान चाचणीद्वारे उचरात्मक कार्यक्रम घेतल्यामुळे उचरात्मक चाचणीमधून आशयज्ञानाच्या प्रगतीत कोणताच फरक दिसून येत नाही. या शून्य परिकल्पनेचा त्याग करावा लागतो. म्हणजे नैदानिक चाचणी मुळे उपचारात्मक मार्गदर्शन केल्यामुळे प्रशिक्षणार्थींनीच्या भूगोल विषयातील ज्ञानात, आकलनात, कौशल्यात फरक पडतो ही बाब स्विकारावी लागेल.

निष्कर्ष :

१. पूर्वचाचणी आणि उत्तर चाचणीच्या गुण संपादनूकीत फरक दिसून आला.
२. पूर्वचाचणीच्या गुणानंतर भूगोलाच्या विविध घटकाच्या मार्गदर्शनानंतर उत्तर चाचणीत प्रगती झाल्याचे दिसून आली.
३. उचरात्मक नियोजनाच्या अंमलबजावणी नंतर उत्तर चाचणी सोडविताना प्रशिक्षणार्थींच्यामध्ये आत्मविश्वास वाढल्याचे दिसून आले.
४. नकाशावरील सांकेतिक चिन्हांचा, नकाशावाचन व नकाशाभरणे यामध्ये सरावामुळे अभिरूची वाढल्याचे निदर्शनास आले.

शिफारशी :

१. बी.एड. च्या अध्यापकांनी आपल्या अध्यापन पध्दतीची आशयज्ञान चाचणी घेतल्यामुळे भूगोल अध्यापन पध्दतीची निवड केलेल्या प्रशिक्षणार्थींनीची भूगोल विषयाची ज्ञानाची पातळी ठरविण्यास मदत होते.
२. आशयज्ञान चाचणीमुळे अप्रगत प्रशिक्षणार्थींनीच्या भूगोल विषयाची ज्ञानाची पातळी समजल्या नंतर उचरात्मक मार्गदर्शनाचे नियोजन करण्यास मदत होते.
३. प्रत्येक वर्षात आशयज्ञान चाचणी घेण्यात यावी तसेच भूगोलाच्या मूळ संकल्पना याचे मार्गदर्शन केल्यास प्रशिक्षणार्थींनीचे आशयज्ञान समृद्ध होण्यास मदत होते.
४. आशयज्ञान चाचणीनंतर उचरात्मक मार्गदर्शनात अॅटलास, भूगोलाची विविध पुस्तके, नकाशावाचन, नकाशाभरणे, सांकेतिक चिन्हे, हवामान नकाशाची सांकेतिक चिन्हे, हवेची उपकरणे, इत्यादी बाबीचे मार्गदर्शनामुळे प्रशिक्षणार्थींनीच्यात भूगोल विषयात अभिरूची वाढविण्यास मदत होते.
५. भूगोलाच्या कोणत्या घटकास पूर्व चाचणीत गुण कमी आहेत त्यानुसार संबंधित प्रशिक्षणार्थींनीला मार्गदर्शन करण्यास सुलभ जाते.

संदर्भ :

१. शिंदे डी.बी., पाटील बी.एम. : भूगोल आशय अध्यापन पध्दती, प्रकाशन : फडके, कोल्हापूर, 2006
२. प्रकाश सावंत : भारताचा भूगोल, प्रकाशन : फडके, कोल्हापूर, 2001
३. कदम चा.प., चौधरी बा.आ. : शैक्षणिक मूल्यमापन, प्रकाशन: नूतन, पुणे, १९९२
४. Strahler Arthur : Physical Geography, Published by John Wiley & Sons, New York, London, 1971